

JEVREJSKO GROBLJE U SENTI

Istraživanje jevrejskih grobalja je sve do 80-ih godina bilo kod nas prilično zapostavljeno. Osim nekih pokušaja da se barem opišu i delimično opišu nije bilo ozbiljnije institucijalizovane inicijative koja bi se zasnivala na jedinstvenoj metodologiji rada, i to verovatno usled nedostatka sredstava, ali i ljudi koji bi to uradili. Međutim, stanje se znatno popravila poslednjih godina zahvaljujući tome što je sakupljanje i sređivanje dokumentacije povereno Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.¹

Osnovni pristup kvantitetu i kvalitetu podataka predstavlja i dalje glavnu teškoću i pri sakupljanju i pri obradi: da li uzeti groblje kao celinu, ili kao zbir individualnih grobnih mesta i nadgrobnih spomenika. Isto pitanje se postavlja i oko njegove zaštite.²

Takve nedoumice ne bi uopšte trebalo da bude; rad se mora izvršiti u dve etape. Prvo, potrebno je sakupiti osnovne podatke o groblju i o nadgrobnim spomenicima kako bismo ih SAČUVALI, odnosno predložili da se stave pod prethodnu zaštitu, osobito zbog činjenice da je većina jevrejskih grobalja zatvorena, tj. više se ne koriste namenski.³ Posle toga bi sledio drugi korak, zavisno od groblja koje se obrađuje. Osnovna podela se na primer može izvršiti prema starosti groblja. U prvu grupu ubrojala bi se starija groblja koja kontinuirano postoje od srednjeg veka, ili barem od XVII veka, a u drugu mlađa koja su osnovana u XVIII i XIX veku. Međutim, teško je kod nas pronaći neki duži kontinuitet i to zbog poznatih istorijskih zbivanja na našim prostorima kao što su ratna razaranja, dugotrajna turska vladavina i česta pomeranja geografsko-istorijskih granica.⁴ Sve je to uticalo i na migraciona kretanja Jevreja u dijaspori koji su tokom dva milenijuma svog prognanstva, učeći iz bogatog ali gorkog iskustva, lako puštali korene, no sa istom ih lakoćom i čupali. Ta kretanja Jevreja su uslovljavala i nastajanje njihovih grobalja kod nas. U Bačkoj, na primer, prvi

1 Savez jevrejskih opština Jugoslavije i Jevrejski istorijski muzej su 1989. pristupili projektu pod nazivom "Evidencija i zaštita jevrejskih groblja u Jugoslaviji". Tri osnovne faze rada bile bi terensko istraživanje, kompjuterska evidencija sakupljenih podataka i zaštita groblja. Do jeseni 1993. evidentirana su i snimljena 44 groblja na teritoriji Srbije.

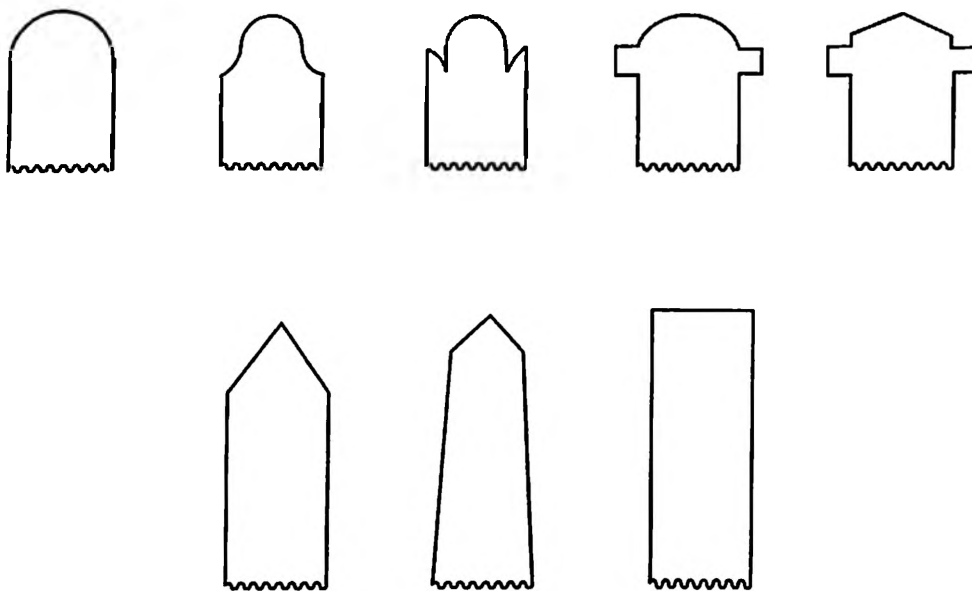
2 I u Mađarskoj je 80-ih godina pokrenuta inicijativa za istraživanje i zaštitu jevrejskih grobalja. Pokojna Aniko Gazda, koautor velikog monografskog dela Sinagoge u Mađarskoj (Magyarország zsinagógák), dala je iscrpan predlog za evidentiranje jevrejskih grobalja u Mađarskoj: za brojanje, crtanje i fotografisanje nadgrobnih spomenika sa čitljivim natpisima. Na realizovanju projekta radi grupa pri Mađarskoj akademiji nauka. Prilikom izrade tog projekta pojavili su se isti metodološki problemi.

3 Saradnici Međuopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Subotici obišli su većinu jevrejskih grobalja u Bačkoj i, koliko je autoru ovih redova poznato, sva ta groblja su stavljena pod prethodnu zaštitu (Subotica, Sombor, Mali Idoš, Kanjiža, Martonoš, Senta, Ada, Mol, Bačko Petrovo Selo).

4 Na postojanje nekakvog kontinuiteta ukazuju tek pojedinačni nadgrobnici nađeni prilikom vršenja javnih radova, ili oni koji su preneti sa starog groblja na novo.

ATILA PEJIN

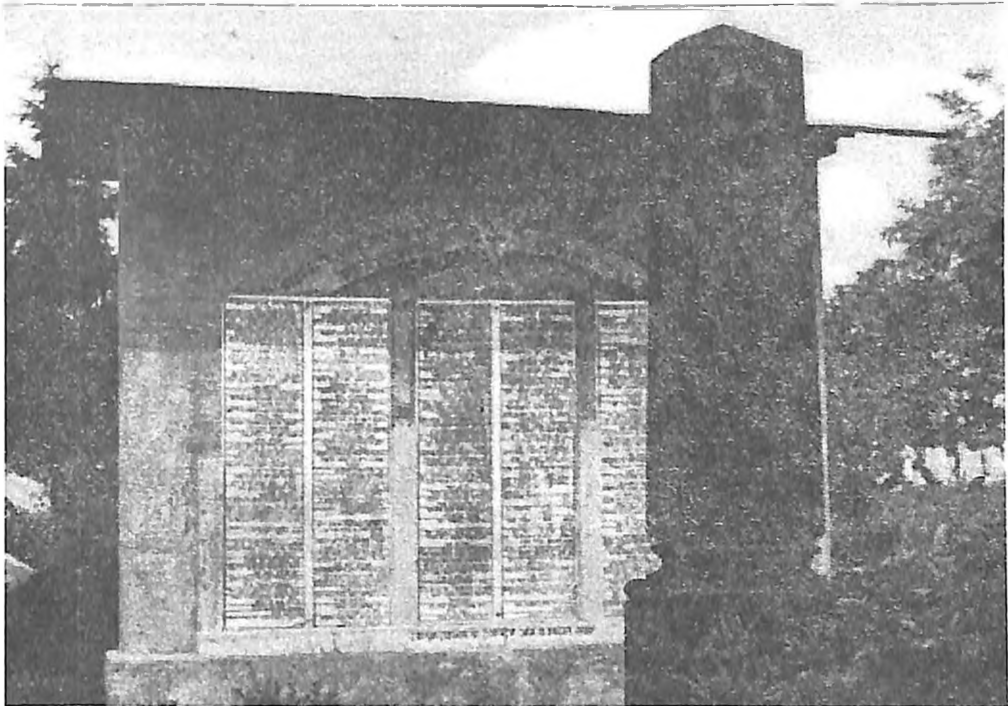
dokumentovani tragovi o Jevrejima postoje tek sa kraja XVII i početka XVIII veka, a o njihovom trajnom boravku i naseljavanju od sredine XVIII veka, posle razvojačenja Potiske vojne granice, tj. stabilizovanja granice Habsburške Monarhije prema Turskoj.

Osnovni oblici nadgrobnih spomenika

Nekakva druga podela može se izvršiti prema sledećem kriterijumu: koliko je ljudi značajnih za dotični region sahranjeno na tom groblju; da li su to većinom spomenici od kvalitetnog mermerna; ima li zanimljivih epitafa; ima li među njima vrednih spomenika u naučnom ili umetničkom pogledu.

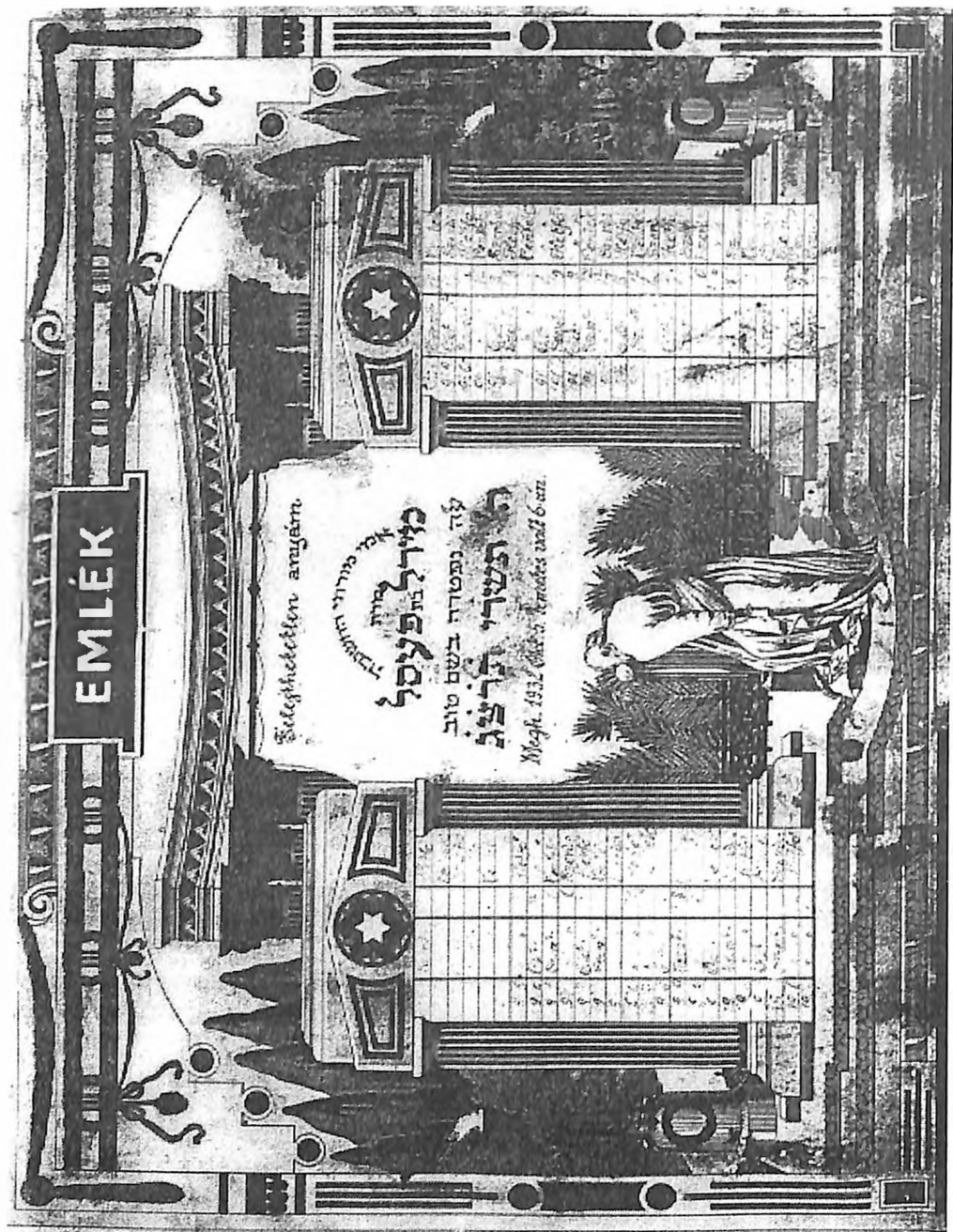
Neka groblja, pa ni senčansko, ne mogu se uvrstiti u pojednostavljenu shemu iz jednostavnog razloga što ovde za vreme holokausta nije izvršeno samo fizičko likvidiranje Jevreja nego je neposredno ili posredno uništeno sve ono što u fizičkom ili duhovnom smislu podseća na jevrejstvo: arhivalije, fotografije, umetnički i obredno-religijski predmeti, rukopisi i štampane stvari. Povratnici iz koncentracionih logora, njih 256, nisu imali snage da ponovo započnu život u sredini iz koje ih je iz korena iščupala jedna neljudska politika; većinom su postali olim u novoosnovanoj državi Izrael. Kakve li ironije: istovremeno sa posleratnim alijama, usled ljudske nebrige, nedostatka materijalnih sredstava, a možda i

Spomenik žrtvama holokausta (Foto Laslo Tari)

zbog neke politike, prepušten je propadanju monumentalni spomenik, simbol jevrejstva u Senti - velika sinagoga. Zgrada koja je preživjela i nemačku okupaciju Mađarske prepuštena je vremenskom prilikama i ubrzo došla u takvo stanje da bi 1957. bila srušena. Mala sinagoga sa baroknom fasadom spašena je uz nužan kompromis: u nju su se uselili sportisti borilačkih vještina, bokseri, pa rvači i karatisti. Sa severne strane je dograđeno krilo za potrebe kupatila i tako je izmenjen prvobitan izgled. Da je to nekad bila jevrejska bogomolja, danas svedoči jedino veliki Magen David iznad glavnog ulaza, a unutrašnjost više ni po čemu ne podseća na sinagogalni enterijer.

Jedini monumentalni jevrejski spomenik u Senti koji vredi pomenuti jeste groblje. Ono se mora sačuvati ne samo zbog pijeteta ili zbog sećanja na tragične događaje iz 1944. nego i kao važan izvor za istoriju Jevreja u Senti, posebno zbog nedostatka ostalih vrsta izvora. Mada ima stalnog čuvara koji vodi kakvu-takvu brigu o njemu i mada je stavljeno pod prethodnu zaštitu, i Jevrejsko groblje polako ali vidno propada. Kiša, sunce, mraz i puzavice iz dana u dan zajednički atakuju na spomeničke natpise. Nadgrobnni spomenici bez ukopanog postolja iskrivljuju se i lome. Pre popravka ograde, tu su puštene svinje i druge

Jarcajt - tablice

Özv. Dr. Spitzer Mórné sz. Vajda Juliska úgy a maga, mint gyermekei és unokái nevében inky fájdalommal jelenti, hogy a legjobb férj, apa, nagypapa, após és rokon

Dr. SPITZER MÓR ügyvéd

1911. október 2-án, életének 76-ik évében elszáadta lelke. Temetőjének Drága halottunk hült tetemét f. hó 2-án délután 3 órakor helyezzük Jovana Dondevica ul. 2. sz. alatti gyászházból örök nyugalomhelyére.
Senta 1911. október 2.

Drága emlékét hálás kegyelettel őrizzük!

Özv. Schwarzer Jenőné

szül. Spitzer Erzsé,
Biro Karolyne
szül. Spitzer Irén,
Spitzer Anna

Biro Károly

szül.

Schwarzer Gyula

Schwarzer Lacl
Biro Józsi
Biro Gyuri

.....

Egyetlen fia és alutráttak fájdalommal megtört szívvel jelentiük, hogy a legjobb aya, nagymama, nővér és sógorom

ÖZV. PILLISCHER MANÓNÉ

SZÜL. DEUTSCH FLÓRA

hosszas szenvedés után életének 48-ik évében 1926. november hó 28-án délután 1 órakor jobhétre szenderült.

A megboldogult hült tetemét f. hó 29-én délután 1. 3 órakor a helybeli izraelita sírkertben örök nyugalomra helyezzük.

Senta, 1926. november hó 28.

Pillischer Ferenc

szül.

Deutsch Vilmos

szül.

Özv. Reiter Gyuláné
(Deutsch Katica.)

Dr. Glücksthal Andor.ó

(Deutsch Rezsén.)

Róza Imréné

(Deutsch Lenke.)

Dr. Hermann Karolyné

(Deutsch Teruska)

Pillischer Ferencné

sz. Deutsch Juliska

szül.

Pillischer Gyurika

szül.

Deutsch Vilmosné

(Singer Sylvia)

Dr. Glücksthal Andor

Róza Imre

Dr. Hermann Károly

szül.

Özv. Glücksthal Hermanné

Özv. Stössel Mórné

Dr. Demény Lipót

nagyapja, nagybátyja
és számos rokon.

Nyugodjék békében!

životinje da traže hranu. Bilo je i krađe, pa i pojedinačnog slučaja namernog oštećivanja. Stoga je potrebno što hitnije naći neku novu namenu. Sama priroda groblja ne pruža prevelik izbor; kao jedino rešenje ostaje njegovo preuređenje u memorijalni park sa obnovljenim stazama, klupama za odmor. Uporedo sa tim trebalo bi restaurirati oštećene spomenike, ili barem zaustaviti proces propadanja, i konzervirati ih u postojećem stanju. Autor ovih redova smatra da bi tako uređeno groblje, otvoreno za sve zainteresovane posetioce, bilo najpogodniji spomenik koji bi sačuvao senčanske Jevreje od zaborava, bolji od bilo kakve izložbe, spomen-ploča ili skulptura. Dakle, pored naučnih pobuda je važno i svojstvo kulturno-istorijskog spomenika groblja.

Vraćajući se ipak naučnoj obradi groblja potrebno je prikupiti što veći broj statističkih podataka i o groblju i o nadgrobnim spomenicima, a zatim podatke što svestranije obraditi. Neophodno je obraditi svaki spomenik posebno, barem po nekim nižim kriterijumima. Osim formalno-pravnih i osnovnih podataka (mesto-opština-republika, opis lokacije, vlasnik, godina osnivanja, adresa, knjiga sahranjenih, da li je u upotrebi, itd.) trebalo bi obratiti pažnju i na sledeće podatke:

- broj grobnih mesta,
- broj nadgrobnih spomenika,
- materijal i oblik spomenika,
- simbol i ornamentika na spomeniku,
- natpis na spomeniku (jezik, pismo, sadržaj teksta),
- imena klesara i vajara,
- orijentacija grobova i spomenika,
- stanje nadgrobnih spomenika,
- broj prenetih spomenika sa starijeg groblja,
- broj grobova gde postoje neki znakovi kulta (kamenčići, ostaci sveća, ponovo ispisivanje natpisa crnom bojom, popravak oštećenog spomenika),
- broj spomenika memorijalnog obeležja podignutih žrtvama revolucije 1848-49, balkanskih ratova, I svetskog rata, holokausta...

Pored toga valja registrovati i zgrade na groblju (ceremonijalna zgrada-mrtvačnica, čuvara kuća).

Analizom navedenih podataka mogu se izvoditi neki zaključci:

- procenjivanje starosti jevrejske zajednice,
- utvrđivanje društveno-ekonomskog raslojavanja unutar zajednice,
- registrovanje sklonosti ka asimilaciji ili čuvanju tradicija,
- praćenje kontinuiteta jedne porodice i pojava novih u datoj sredini, i slično.

Nadgrobni spomenici ujedno predstavljaju i određenu vrednost za istoriju umetnosti. Naime, oni nisu samo svedoci društveno-materijalnog stanja, odnosa između živih i mrtvih nego i ukusa, mode - umetničkih i arhitektonskih kretanja u stilovima.

Možda na prvi pogled i ne izgleda tako, ali i pogrebne ceremonije (običaji vezani za sahranu), zatim popratne radnje (novinsko oglašavanje smrtnog slučaja, čitulje i crnom bojom oivičene vizit-karte, dizanje spomenika, štampane jarcajt-tablice), na određen način su vezani za groblje.

Da bi se došlo do svih navedenih podataka i bila izvršena njihova analiza, neophodno je obrazovati tim stručnjaka različitih profila: istoričara, etnologa, istoričara umetnosti, lingvisti. To bi zaista bilo idealno rešenje budući da istraživanje grobalja zahteva interdisciplinarni pristup. Međutim, poznavajući naše prilike, to je za sada neostvarljivo, ali obrazovanje jednog sličnog tima pri Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu i njegov dosadašnji rad mnogo obećavaju. Pored toga, pomenuta ustanova u svojstvu dokumentacionog centra može koordinirati i svojim stručnim savetima pomagati rad zainteresovanih pojedinaca, ili srodnih institucija kao što su muzeji i zavodi za zaštitu spomenika kulture.

Naučnim obrađivanjem svih jevrejskih grobalja kod nas pruža se mogućnost za neka uopštavanja koja su do sada bez poznavanja dovoljnog broja podataka bila površna, pa i netačna. Posle toga se može izvršiti i komparacija sa grobljima drugih veroispovesti.

GROBLJA U SENTI

1. Zakonsko regulisanje sahranjivanja mrtvih i uređivanja groblja

Kod većine naroda i kultura u Evropi i van nje, već od srednjeg veka nalazimo izdiferencirane pogrebne običaje i obrede koji su determinisani narodnim verovanjima, s jedne strane, i dogmama zvanične religije, sa druge. U višenacionalnoj zajednici, kakva je od druge polovine XVIII veka i Senta, sreću se različite veroispovesti sa različitim kulturnim nasleđem. Razlika se primećuje i u načinu sahranjivanja mrtvih i u uređenju groblja.

Tradicije u vezi sa tim javljaju se kod Jevreja još u antici. Mrtvi se sahranjuju u pećinama (Palestina), u katakombama (Rim), a u ređim slučajevima postoje i grobnice mauzolejskog tipa i druge vrste monumentalnih spomenika.

Talmudska tradicija već određuje udaljenost groblja od najbliže kuće u naselju - 50 hvati.⁵

Groblje se u srednjem veku nalazilo na kraju ili blizu geta, naročito u srednjoj Evropi. Javljaju se i različiti nazivi za jevrejsko groblje, kao što je "Hortus Judaeorum" ("Vrt Jevreja", zapadna Evropa), ili "Mons Judaicus" ("Jevrejsko brdo", Italija). Pošto je jevrejska zajednica dobijala veoma mali prostor za potrebe groblja, pokojnici su neretko sahranjivani jedni iznad drugih (primer groblja u Pragu), ali i u tom slučaju se moralo poštovati pravilo da razdaljina između dva groba mora biti šest pedalja.⁶ To je ujedno i doba nastanka prvih jevrejskih komunalnih grobalja.

5 Ujváry, 890.

6 Isto.

S druge strane, rimokatolička groblja u srednjem veku nastaju oko crkava, što se u početku vezuje za život i delatnost istaknutih crkvenih ličnosti, svetitelja i mučenika koji su sahranjeni u toj crkvi, a kasnije se prelazi u običaj.

Do XVIII veka, u celoj Ugarskoj će postati opšta tendencija da se mrtvi sahranjuju van naselja. Ujedno se javlja i potreba za boljom zaštitom grobalja pošto ni njihovo posvećivanje, ni crkvene zabrane, ni razna narodna verovanja nisu bili dovoljni da ih zaštite od skrnavljenja i korišćenja u profane ciljeve. I mada dolazi do nekih lokalnih, pojedinačnih rešenja (ogradaivanje, postavljanje čuvara, kopanje kanala), prve generalne mere donete su tek 1775, kad je došlo do izbijanja velike epidemije kuge i stočne zaraze po celom Habsburškom carstvu. Pre vladavine Marije Terezije, protiv epidemija su se uglavnom štitili lokalizovanjem zaraze - uvođenjem karantina prvenstveno na južnim i istočnim granicama države. Od sredine XVIII veka, zdravstvene komisije u Beču su naredile da se u svakoj županiji i gradu mora nalaziti barem jedan diplomirani lekar, a u svakom srezu po jedna babica sa položenim ispitom. Komisije su se borile i protiv delovanja nadržilekara, zatim štetnog praznoverja u pogrebnim običajima (npr. nošenja pokojnika u nepokrivenom kovčegu).⁷ Odlukom Namesničkog veća iz 1775, crkvenim vlastima koje drže groblja naređeno je sledeće:

- uređenje novih grobalja van naselja,
- njihova odgovarajuća zaštita od stoke (kanalom, ogradom ili barem živicom),
- sahranjivanje u redovima (što će uveliko otežati rodbinsko-porodično sahranjivanje),
- propisna udaljenost groblja od naselja je 300 hvati (oko polakilometra).⁸

Od sredine XVIII veka propisana je i dubina rake (1 hvat, tj. 1,89 m).⁹

Radi što boljeg uvida u stanje grobalja, 1778. je izvršen i popis grobalja kojim su dobijeni sledeći podaci: naziv mesta; vlasnik groblja; lokacija groblja prema naselju; udaljenost groblja od naselja; veličina groblja izražena u hvatovima (širina, dužina); od kada se vrši sahranjivanje na tom groblju; da li je postojalo staro groblje (ako ga je bilo, zašto se više ne koristi).¹⁰

Pravni status groblja je slično regulisan i u Austro-Ugarskoj i u Kraljevini Jugoslaviji. Prema tome, groblje je spadalo u kategoriju "res extra commercium" ("objekat van trgovinskog prometa"). Zbog toga se groblje, mada je vlasništvo političke ili crkvene opštine, ne sme ni u celosti ni delimično otuđivati (prodati, zameniti) u profane svrhe. Sličan je slučaj i sa grobnim mestima, nad kojim vlasnici stiču pravo upotrebe, ali ne i neograničenog vlasništva.¹¹

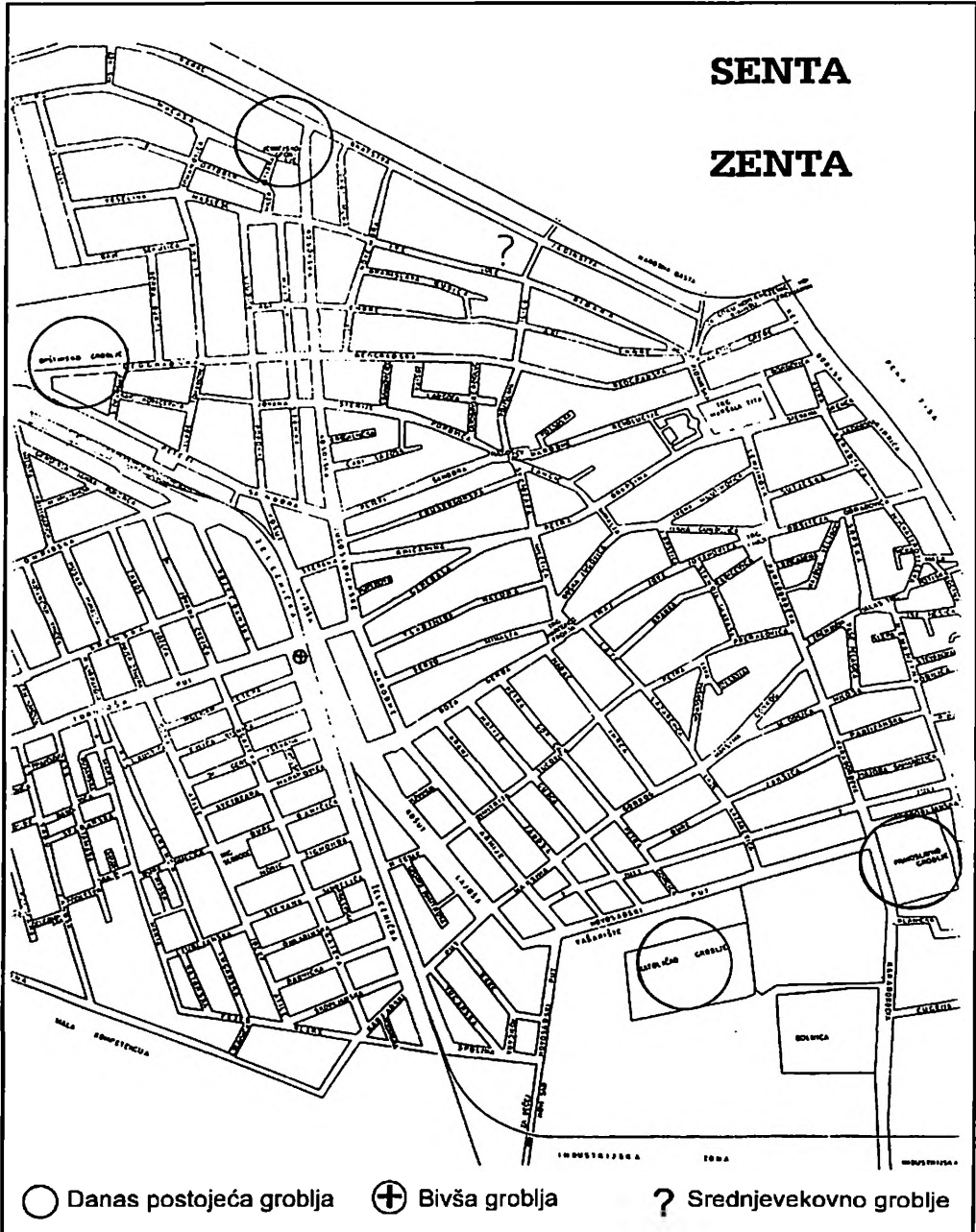
7 Szomszéd, 233.

8 Balassa, 12.

9 Isto, 31.

10 Szomszéd, 233.

11 Korsós, 1936/3, 5.

Plan Sente sa grobljima

2. Verska grobalja u Senti

Arheološki nalazi potvrđuju da je za vreme vladavine dinastije Arpadovića bilo oko desetak naselja na teritoriji današnje opštine Senta. Većina ih je uništena mongolskom najezdom (1241), ili pustošenjem turskih trupa koje su se vraćale sa Mohačkog polja (1526). Ostaci crkava i grobalja, a posebno otkrića prilikom sistematskog iskopavanja blizu Gornjeg brega, dokazuju da je u srednjem veku postojalo nekoliko crkava sa grobljem oko njih.¹² Slična crkva se nalazila i u Senti na kraju današnje Ulice Jovana Đorđevića (sada prazan plac), a groblje je bilo od početka današnje Ulice Ive-Lola Ribara ("Tópart"); usmeno predanje stavlja tamo i tursko groblje u koje su sahranjivani umrli članovi posade palanke.

Prvi pisani izvori o senčanskim grobljima postoje tek iz sredine XVIII veka. Tako u Senti već 1753. postoje groblja odvojena po veroispovestima - katoličko i pravoslavno - i to verovatno u samom centru, ili blizu centra. Nadbiskup Klobušicki je 1756. naredio da se postojeća groblja ograde ("hajoška uredba"), a 1772. je odobrena molba senčanskog župnika Ištvana Salajja da se groblje premesti izvan grada.¹³

Na osnovu vojne premerne karte potiskog područja i prvog katastarskog popisa iz 1783. može se utvrditi da su tada u Senti bila tri groblja: jedno katoličko i jedno pravoslavno, a jedno (po predanju groblje graničara) nalazilo se blizu današnjeg centra grada (Trg 1. maja).¹⁴ Otrilike u to vreme zabeleženi su pojava i stalan boravak prvih Jevreja u Senti, tako da se krajem XVIII i početkom XIX veka mora računati i sa osnivanjem jevrejskog groblja u gradiću.

Zemljište za novo jevrejsko groblje kupljeno je 1852, a godinu dana kasnije sahranjen je prvi umrli i na tzv. Gornjem (Gornjovaroškom) groblju, koje će kao katoličko groblje sve do 1942. po crkvenoj jurisdikciji pripadati parohiji Sv. Stefana, a zatim postaje opštinsko groblje, što je i danas. Sledećih godina je osnovano još jedno katoličko groblje, tzv. Donje (Donjovaroško), koje će posle 1897. pripasti novoosnovanoj parohiji i crkvi. Plan Sente iz 1865. prikazuje pet grobalja: Gornjovaroško, Donjovaroško, Pravoslavno, Jevrejsko i Staro groblje. Ovo poslednje (bivše katoličko groblje) je 50-ih godina XIX veka zatvoreno.¹⁵

JEVREJSKO GROBLJE U SENTI

U drugoj polovini XVIII veka nastaju događaji koji će umnogom promeniti društveno-ekonomsku kretanja u bačkom delu Potisja i etnički i verski sastav stanovništva. Usled razvojačenja Potiske granice i obrazovanja Potiskog krunskog dištrikta sa posebnim privilegijama nastaje masovno iseljavanje Srba graničara i naseljavanje Mađara i Slovaka

12 Fotlíný - Korek, 147.

13 Gyetval I, 380.

14 Kriegsarchiv, Beč, kopija u Gradskom muzeju Senta.

15 Kriegsarchiv, Beč, kopija u Istorijskom arhivu Senta.

u ove krajeve. U sastavu dištrikta, Senta je privilegovana varošica sa pravom da održava sedmične pijace i godišnje vašare, a 70-ih i 80-ih godina pojavljuju se i prvi Jevreji koji prvenstveno biraju sitnu trgovinu i deficitarne zanate kao zanimanje. U prvoj polovini XIX veka stvorene su sve potrebne institucije za opstanak jevrejske zajednice; organizovani su opština i Hevra kadiša, dobijaju bogomolju i groblje, a od 1845. i sopstvenu školu (ne računajući hedere). Posle donošenja Zakona o emancipaciji (1867) počinje zlatno doba Jevreja i u Senti, prvenstveno zahvaljujući sticanju monopola na trgovinu žitom i prehrambenim proizvodima. U gradu sa 29.666 stanovnika 1910. godine bilo je 1.327 Jevreja, a procentualni odnos (oko 4,5%) nije se bitnije menjao ni sledećih decenija.

Što se tiče Jevreja, Senta je do kraja ostala ortodoksna sredina, ali sa tendencijom jačanja neologije. To što liberalni Jevreji nisu nadjačali ortodokse treba zahvaliti dolasku Jevreja iz Galicije u više navrata. Ovi poslednji, verovatno hasidi, su 1928. definitivno raskinuli sa ostalima, izgradili "malu sinagogu" sefardskog obreda i kupili za sebe parcelu pored Jevrejskog groblja.¹⁶

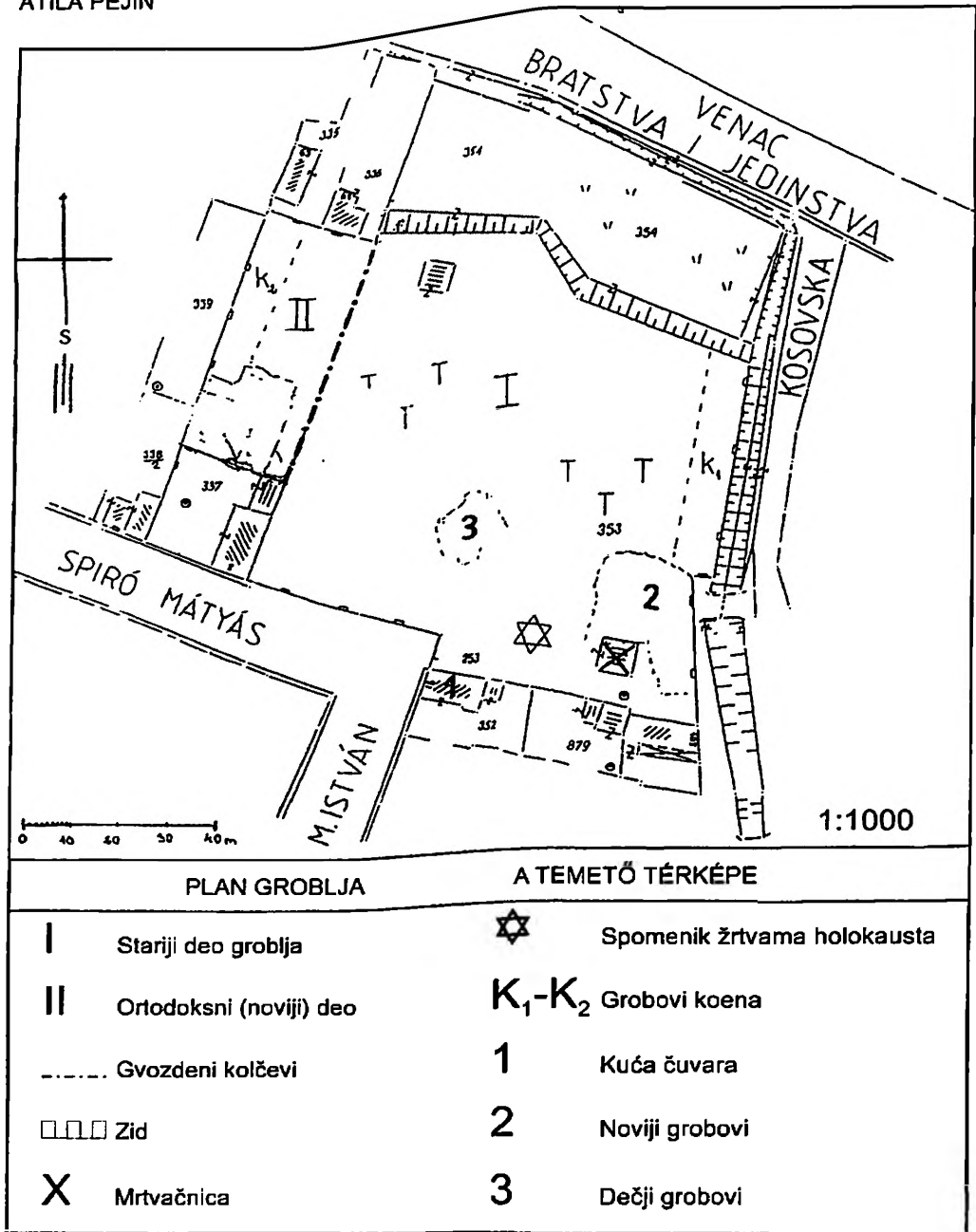
Usled povoljnih društveno-ekonomskih kretanja u drugoj polovini XIX veka došlo je do raslojavanja i unutar jevrejske zajednice. Mada su to bili većinom siromašni ljudi, ili u boljem slučaju dućandžije sa skromnim prihodima (i sa stalnim strahom od stečaja), nije bio mali broj ni veleposednika, intelektualaca, vlasnika pogona ili imućnih akcionara kod senčanskih bankarskih ustanova. Tragovi uspona sačuvani su ne samo kod nekih reprezentativnih kuća i zgrada nego i na nadgrobnim spomenicima na groblju.

Zemljište na kojem se nalazi današnje Jevrejsko groblje kupljeno je od braće Škulteti, a prema nekim podacima, staro groblje se nalazilo na obali Tise, ali se usred odrona srušilo u vodu. Neki nadgrobni spomenici su spašeni i preneti na novo groblje; najstariji od njih potiču iz 1785. godine.¹⁷ Međutim, autor ovih redova smatra da je staro groblje bilo smešteno otprilike na istu lokaciju gde je kasnije osnovano novo. Deo naselja "Tópart", prirodna uzvišica na čijem se kraju nalazi groblje, svoj narodni naziv je verovatno dobio po tome što je plavni teren Tise pre regulacije njenog toka bio mnogo širi i sa zapadnog dela grada dopirao sve do Gornjeg brega, praveći mrtvaje, periodične močvare i jezera (Tópart, obala jezera). Tako se staro groblje srušilo u takvo "jezero". Ako se pogleda uzvišica na kojoj se nalazi sadašnje groblje, sve će biti jasnije. Ovu teoriju potkrepljuje i činjenica da se stariji spomenici (a među njima treba tražiti i one prenesene) nalaze upravo u istočnom i jugoistočnom delu groblja.

Sam izbor lokacije je razumljiv utoliko pre što se za groblje uvek i traži izdignuto mesto (po mogućnosti brežuljak). U slučaju Sente, to nije samo zbog nadiranja podzemnih voda prilikom kopanja rake nego i zbog blizine reke.

16 Pejin, 23-27.

17 Vig, 88.

Plan jevrejskog groblja

1. Osnovni podaci o groblju

Jevrejsko groblje se nalazi u severozapadnom delu grada i graniči se ulicama Špiro Maćaša, Miler Ištvana, Kosovske i Venca bratstva i jedinstva.

Groblje je ograđeno zidom osim sa severoistočne strane, gde rastu žbunje i živica koji čine prirodnu ogradu. Ovako ograđeno groblje nije orijentisano prema glavnim stranama sveta, a prosečno odstupanje je oko 10-20°.

Površina parcele iznosi 11.327 m², a zemljišno knjižni vlasnik je Jevrejska opština Senta.

Prema Lajošu Vigu, ovde je 1935. godine bilo 1.519 sahranjenih, s tim što su 553 groba neobeležena.¹⁸ Danas se može izbrojati 1.050 grobnih mesta sa 1.032 nadgrobnna spomenika, od kojih su 952 očuvana, a 80 je oštećeno ili srušeno. Veliki broj spomenika ima jedva čitljive natpise.

Blizu spomenika žrtvama holokausta nalazi se mrtvačnica (obredna zgrada) u veoma zapuštenom stanju. Ona je svedok ekonomske moći senčanske zajednice pošto su samo veće opštine imale mogućnosti da podižu mrtvačnice. Ne zna se kad je izgrađena, ali najverovatnije početkom XX veka. Tlocrt zgrade je pravougaonik, a površina iznosi 37 m². Spolja izgleda skromno, jednostavno, bez ukrasa, a unutra se na zidovima primećuje ornamentika sa kružnim floralnim motivima. Na istočnom zidu je okačen tekst na hebrejskom, uramljen i pod staklom (psalmi 16. i 49), a pored njega su držači za uljanice ili sveće. Orijentacija cele zgrade je istok-zapad. Osim sađenog drveća, na groblju se nalazi i mali čuvarev vrt. Groblje je 60-ih godina zatvoreno za sahranjivanje, pa se kapija sa strane Kosovske ulice od tada više ne koristi nego se ulazi preko dvorišta čuvarove kuće (Ulica Miler Ištvana 18). Groblje održava čuvar, a pod održavanjem se podrazumeva košenje trave, čupanje korova i sklanjanje porušenih i polomljenih nadgrobnih spomenika. Staze se jedva i naziru i to samo posle košenja, pa mada se ono vrši dosta neredovno, ipak se može reći da je groblje još uvek u zadovoljavajućem stanju.

2. Unutrašnje (prostorno) uređenje groblja

Počev od pojave sahranjivanja mrtvih pa do danas susreću se manje ili više razvijen pogrebni kult - običaji i obredi vezani za sam čin sahranjivanja, ali i održavanja uspomene na pokojnika. Ono što se odmah primećuje, to je naročit odnos između živog i mrtvog sveta. To se ogleda i u prostornom uređenju groblja, odnosima između grobova i zgrada na njemu, zatim u organizovanju poslova i angažovanju dotične zajednice (porodice-rodobine-verois-povesti) oko sahranjivanja i u pojavi tradicionalnog oblikovanja i ukrašavanja nadgrobnih spomenika. Sve to zavisi od društvenih i ekonomskih odnosa unutar zajednice, ali i od pogleda na svet njenih članova.

¹⁸ Isto.

ATILA PEJIN

Prostorno uređenje groblja zavisi i od nekih spoljnih uticaja kao što su vladarske uredbe i zakoni (uglavnom higijenske i pravno-formalne prirode), zatim od stilova i mode koji utiču na izgled spomenika.

Sami nazivi Jevrejskog groblja (Bes hahajim - kuća života; Bes hakvoros - kuća grobova; Bes olom - kuća večnosti) upozoravaju na to da komunikacija između živih i mrtvih ne prestaje posle sahrane nego na različit način, u različitim oblicima živi i dalje preko

Dečji grob

nadgrobnih spomenika. Naročito su zanimljivi motivi koji se javljaju i na fasadama zgrada i na nadgrobnim spomenicima.

U slučaju Jevrejskog groblja u višenacionalnoj Senti, ta komunikacija između živih i mrtvih deluje trosmerno: između groblja i jevrejske zajednice u prošlosti; između groblja i nejevrejske zajednice u prošlosti; između groblja i Jevreja koji su otišli iz grada, ali im je rodbina sahranjena na njemu (dodatna emocionalna vezanost i za sredinu). Gotovo iste relacije deluju i vremenski; naime, postoji i komunikacija sadašnjeg i prošlog. To je tim interesantnije što se tu može proučavati komunikacija dveju kultura ne samo u etničkom nego i u vremenskom pogledu (komunikacija Jevreja danas i ne-Jevreja sa grobljem).

Pošto su glavni nosioci svih ovih informacija nadgrobnih spomenici, neizbežno je da ih svrstamo u neke grupe radi preglednosti.

Podela unutar veroispovesti je možda najuočljivija. Osnivanjem odvojene opštine, ortodoksi sefardskog obreda su 1928. kupili 500 kvadratnih hvati Hanakovog zemljišta pored postojećeg groblja, koje bi za nekoliko godina ionako bilo popunjeno.¹⁹ Granica je obeležena gvozdanim šipkama koje su i danas vidljive. Posebnu grupu unutar oba dela čine grobovi Koena: redovi koji se pružaju pored jugoistočnog i severozapadnog zida. Naime, oni prema tradiciji vode poreklo od prvosveštenika jerusalimskog hrama. Po strogim verskim propisima, njima je zabranjeno ući na groblje osim prilikom sahrane najbližih rođaka, jer je groblje nečisto mesto u obrednom pogledu. Zato su posle smrti dobili mesto pored zida kako bi njihovoj rodbini bilo omogućeno da ih posećuje, makar samo sa one strane zida ili ograde. Na njihovo poreklo ukazuje i prezime "Kon" koje se dosta često javlja na nadgrobnim spomenicima.

Podela prema društveno-ekonomskom raslojavanju unutar jevrejske zajednice vidljiva je po rasporedu grobnih mesta, po materijalu, obliku i izgledu nadgrobnih spomenika i po natpisu. Istaknuti društveni radnici, intelektualci i imućniji članovi opštine sahranjivani su obično blizu ulaza na groblje, glavne staze ili obredne zgrade.

Posebne grupe (kategorije) čine dečji grobovi, grobovi samoubica, zločinaca i stranaca. Svi oni su sahranjeni u posebne redove, ili u zabačenom delu groblja (npr. pored zida). Od ovih kategorija, na senčanskom groblju su do sada registrovani samo dečji grobovi koji se koncentrišu u središnjem delu groblja, blizu jugozapadnog zida.

Posebno mesto trebalo bi da dobije i geniza gde se "sahranjuju" oštećeni primerci Tore, tekstova iz mezuze i tefilin i molitvenici; ni oni do sada nisu nađeni.

Istaknuto mesto zauzimaju i spomenici memorijalnog obeležja podignuti u čast žrtava nekih većih, sudbonosnih istorijskih događaja, obično ratova. Na senčanskom groblju se nalazi jedino spomenik žrtvama holokausta, a oko njega skromni nadgrobnni spomenici petorice antifašista, pogubljenih 11. novembra 1941. godine: Mačaša Špire, Ištvana Milera, dra Ištvana Gere a i braće Levi (Deneša i Karolja).

Uredba o sahranjivanju u redovima, tj. po hronološkom redosledu, otežala je rodbinsko-porodični način sahranjivanja, ali ga nije sasvim ukinula. Takvo sahranjivanje na senčanskom groblju nije ipak rasprostranjeno. Izuzetak od toga čine grobovi supružnika, zatim naknadno ispisivanje imena žrtava holokausta na nadgrobnom spomeniku drugih članova dotične porodice. Sahranjivanje supružnika na jednom mestu mogli su sebi priuštiti samo oni bogatiji zakupom veće parcele, ili podizanjem porodične grobnice i spomenika. Mali broj takvog sahranjivanja, naročito pre 1900. godine, može se obrazložiti i velikim društveno-ekonomskim mobilitetom Jevreja jer im radi biranja određenih zanimanja, ili odlaska na dalje školovanje, nije odgovarao model klasične velike porodice patrijarhalnog tipa, a koji se tada raspadao i kod hrišćana (naročito kod Mađara) u potiskim varošima ili po okolnim selima.

19 Sentai Friss Ujság, 18. novembar 1928.

ATILA PEJIN

Na kraju treba istaći da se slično grupisanje unutar groblja može izvršiti i na grobljima drugih veroispovesti.

NADGROBNI SPOMENICI

1. Materijal i oblik

Imajući u vidu činjenicu da je Bačka veoma siromašna kamenom, to materijal koji je upotrebljen za nadgrobne spomenike već donekle svedoči o ekonomskoj moći Jevreja u Senti. Roze mermer koji se javlja u velikom broju potiče čak iz Erdelja (Transilvanije); od njega su pravljene stariji spomenici, a bio je popularan naročito kod ortodoksa. U razdoblju između dva rata, mermer je dopreman i sa Brača. Na društveno-ekonomsko raslojavanje u drugoj polovini XIX veka ukazuje i pojava velikog broja materijala slabijeg kvaliteta, pa i veštačkog. Površan izgled može ponekad prevariti nekog posmatrača jer je nadgrobni kamen pravljen od lošeg materijala, ali je spolja prevučena mermerskom prahom i izglaćan. Međutim, krajem XIX veka beleži se i pojava crnog (švedskog) granita koji je zbog izgleda, kvaliteta i skupoće bio cenjen kod imućnih Jevreja, pa je služio i kao neka vrsta statusnog simbola.

Po obliku se razlikuje veći broj vrsta nadgrobni spomenika. Na senčanskom groblju preovladavaju vertikalne stele i obelisci (967), zatim horizontalno postavljene debele kamene ploče (57), dok je drugih oblika malo (8).

Mada tradicija nalaže skromnost u obeležavanju grobnih mesta, pravila se krše osobito od kraja XIX veka kod neologa. Stele kao najkonzervativniji oblik koji potiče još iz starog veka, gotovo bez izuzetka se nalaze kod ortodoksa, a obelisci su novijeg datuma, omiljeni kod Jevreja liberalnih shvatanja. Vertikalni spomenici su postavljeni sa ili bez ukopanog postolja. Oni bez postolja se vremenom brže krive, ruše ili lome.

Ograđeni grobovi su prava retkost na senčanskom groblju (8), ali gvozdene ograde oko njih su zaista fine umetničke izrade.

Rad na nadgrobni spomenicima zahteva ne samo veštinu običnog zanatlje nego i određenu sklonost prema likovnom stvaranju. Stoga su se klesari (barem oni istaknutiji) trudili da obrazovanjem ili kroz praktičan rad steknu i odlike vajara, pa se neki od njih tako i oglašavaju preko novina. Takođe moraju paziti i na pravilno ispisivanje teksta pošto spomenik sa greškom u natpisu ne sme stajati na groblju.

Na žalost, o klesarima i vajarima nadgrobni spomenika postoji malo podataka; najčešće se znaju tek njihova imena koja se mogu pročitati na postolju spomenika, a ponekad ni to. Danas se mogu izbrojati 153 nadgrobna kamena sa imenima klesara. Verovatno ih je više, ali zbog ulegnuća kamena ili neraslog korova, svako i nije vidljivo.

Stovarište Karolja Vajgnera u Bečeju

Jedna od najstarijih kamenorezačkih firmi bila je "Márványipar" iz Subotice, osnovana 1894, koja je 1942. zapošljavala 40 radnika.²⁰ Karolj Vajgner je početkom XX veka imao u Bečeju stovarište nadgrobnih spomenika i kamenorezačku radnju sa stovarištem u Senti.²¹ Janoš Ovari, klesar i vajar, delovao je u Senti između dva rata; radnju je osnovao 1923. godine.²² Imre Pongrac je takođe radio u vreme između dva rata u Senti i odlikovao se umetničkim pristupom u izrađivanju nadgrobnih spomenika ne samo na Jevrejskom nego i na Gornjovaroškom groblju.²³ U ortodoksnom (novom delu) Jevrejskog groblja, najčešće se susreće ime Geze Blajera, ali pod hebrejskim imenom "Cvi".

Na više od pet nadgrobnih spomenika nalazimo još sledeća imena: ? Vajda, L. Glikman iz Sente, V. Štark iz Segedina, M. Levi iz Subotice i Jakab Korn, koji je radio u Somboru, a između dva rata u Subotici. Osim njih se još može naći više od dvadeset imena iz nekoliko mesta Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije. Neki od klesara i vajara radili su i za groblja ostalih veroispovesti.

20 Címtár, 63.

21 Zentai Híradó, 30. jun 1907.

22 A visszatért Délvidék, 82, i oglasi pojedinih brojeva Sentai Friss Ujság.

23 Sentai Friss Ujság, 3. jun 1928. i 16. mart 1930.

Red Koena

2. Simboli i ukrašavanje - Umetnost nadgrobnih spomenika

Protivrečne tendencije kod Jevreja na kraju XIX veka - konzervativizam, s jedne, i liberalno pomodarstvo pomešano sa težnjama ka asimilaciji, sa druge strane - prisutne su i na groblju. Stoga možda paradoksalno zvuči da se bogato ukrašavanje nadgrobnog spomenika sa floralnom, često stilizovanom ornamentikom i baroknom kartušom oko gornjeg dela natpisa nalazi upravo kod starijih, ortodoksnih grobova, dok Jevreji koji se nisu strogo držali propisa, osim odstupanja od tradicionalnih formi (umesto stela su obelisci sa kombinovanjem dodatnih oblika i ukrašenom gvozdenom ogradom) i stavljanja nekog od tradicionalnih simbola ne pokazuju mnogo sklonosti ka ukrašavanju.

Što se tiče znakova, reč je o drevnim simbolima, od kojih neke nalazimo i u hrišćanskoj tradiciji (npr. žalosna vrba). Na senčanskom groblju se najčešće javljaju sledeći:

RUKA KOENA (44)

To je predstava ruku koje blagosiljaju okupljenu zajednicu prilikom velikih praznika u sinagogi, sa prstima u specijalnom položaju. Sreću se na spomenicima već pomenutih Koena.

LEVITSKI BOKAL SA ZDELOM (10)

Slično prethodnom simbolu, reč je o drevnom plemenskom simbolu. Sreće se kod onih koji su prema tradiciji vodili poreklo iz plemena Levijevog, na šta često ukazuju i njihova prezimena Löv, Löwy, Lévi. Za vreme obreda u Jerusalimskom hramu i kasnije, za vreme velikih praznika kad su Koeni delili blagoslov, oni su Koenima polivali ruku vodom. Na tu funkciju podseća bokal sa zdelom kao simbol.

ŽALOSNA VRBA (250)

Najbrojniji je motiv koji se javlja, verovatno zato što nije vezan za određeni rod ili pleme, za zanimanje pokojnika ili za pol. I kod hrišćana je to raširen simbol tuge, ali i većitog života zbog osobine vrbe da njene odsečene grane, ubodene u zemlju, ubrzo ponovo niknu i izrastu u drvo. Buket od njenih grana simbolizuje kod Jevreja i opraštanje grehova. Ponekad se kombinuje i sa nekim drugim simbolima, ili sa likom mrtvačkog kovčega nad kojim se nadvije. Osim na groblju javlja se i na čituljama i na jarcajt-tablicama.

MAGEN DAVID (6)

Šestokraka Davidova zvezda je dosta čest znak na drugim grobljima, a na senčanskom je više izuzetak mada je reč o starom jevrejskom simbolu.

OSTALI SIMBOLI (50)

Javljaju se pojedinačno ili u malom broju, a većinom se nalaze i na grobljima drugih heroispovesti.

CVET (PUPOLJAK) SA SLOMLJENOM STABLJIKOM (9)

To je cvet sličan lali, ali sa malim okruglim listovima. Nalazi se na spomenicima dečjih grobova i ukazuje na neočekivan odlazak mladih.

JEDNOKRAKI ILI DVOKRAKI SVEČNJAK SA SLOMLJENOM SVEĆOM

I ovaj znak simbolizuje naglu smrt, a možda u slučaju Jevreja ima neke veze i sa prazničnim običajem da su rođenjem deteta paljene dve sveće više, pa bi ovaj simbol ukazivao na odlazak člana porodice.

GRANA SA ZMIJOM

Jedini znak koji označava zanimanje pokojnika (lekar).

Upadljiv je nedostatak minore kao karakterističnog jevrejskog simbola, koji je inače čest motiv na nekim drugim grobljima. Međutim, mogu se naći drugi pojedinačni, ali zanimljivi motivi, na primer strela koja je uperena nadole; te lik anđela sa perom u ruci. Najneobičniji je ipak onaj sa nadgrobno spomenika Šamuela Oblata, umrlog 1852. i sahranjenog među prvima na ovom groblju: žalosna vrba za kovčegom, a na kovčegu piše: "Ecce homo!" (!)

Treba reći i to da su simboli najčešće uklesani na stranu sa hebrejskim tekstom (ako je reč o dvojezičnom natpisu).

ATILA PEJIN

Neki karakteristični simboli

Neki karakteristični simboli

Neki karakteristični simboli

3. Natpisi

Većina nadgrobnih spomenika na Jevrejskom groblju u Senti ima manje-više čitljiv natpis (oko 1.020). Pre urezivanja teksta bilo je obavezno da se on pokaže rabinu ili odgovarajućem službeniku Hevra kadiše, na primer sekretaru. Ako je nađena greška, ona je morala biti ispravljena. U suprotnom, već podignuti spomenik je bio odстранjen sa groblja.²⁴

Osnovna podjela natpisa se može izvršiti po jeziku na kome su pisani, odnosno pismu koje je upotrebjeno za ispisivanje teksta. Tako se na senčanskom groblju nalaze:

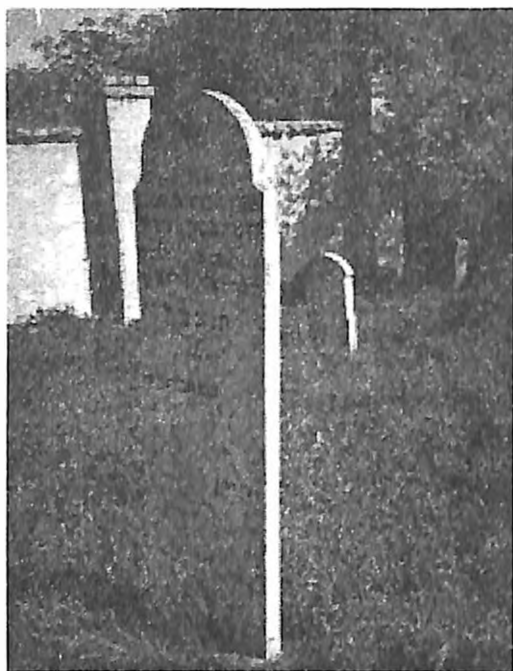
- a) natpisi na hebrejskom (ili jidiš) jeziku (480),²⁵
- b) natpisi na mađarskom jeziku (10),
- c) natpisi na srpskom jeziku (1),
- d) dvojezični (hebrejsko-mađarski, hebrejsko-nemački) natpisi (529).²⁶

24 Istorijski arhiv Senta (dalje IAS), F: 607, Jevrejska crkvena opština Stara Kanjiža; zapisnici Hevra kadiše (1908-25).

25 Pošto autor ovih redova ne vlada ni hebrejskim ni jidiš-jezikom, to nije mogao izvršiti analizu po jeziku nego samo po pismu. Sličan je slučaj sa epitafima kod kojih nije mogao utvrditi da li su akrostihovi originalni stihovi, ili vešto kombinovani citati iz Tore ili Psalama.

26 U dvojezične natpise su ubrajani i oni kod kojih je samo ime ispisano mađarskom ili nemačkom abecedom (sa ili bez datuma).

ATILA PEJIN

Detalj sa ortodoksnog (novijeg) dela groblja

Detalj sa ortodoksnog (novijeg) dela groblja

Kod hebrejskih i dvojezičnih tekstova, hebrejski tekst po pravilu ide na zapadnu stranu spomenika, dok se kod spomenika sa isključivo hebrejskim natpisom ostavlja druga strana sa neobrađenom grubom površinom. To su grobovi ortodoksa, pošto se u novijem, ortodoksnom delu groblja nalaze isključivo jednojezični natpisi.

Kod hebrejskog pisma je korišćeno kvadratno pismo bez nekih značajnih odstupanja, a kod mađarskog i nemačkog teksta su upotrebljena obična štampana slova ili "italik". U nemačkim natpisima se neretko sreće i "gotica".

Pojava dvojezičnih natpisa možda je i rezultat nekakvih uputstava nadležnih organa, ali to nije evidentno. Njihovo postojanje više svedoči o sklonosti ka asimilaciji, ali i o novom govornom (maternjem) jeziku koji posle istiskivanja jidiša iz javne, pa i porodične upotrebe postaje nemački, zatim mađarski. Zanimljivo je da se srpski ne upotrebljava ni u razdoblju između dva rata.

Mada se u tekstovima mogu naći i individualna rešenja, ipak se lako mogu utvrditi osnovni elementi natpisa:

- a) tipične skraćenice od slova na početku i na kraju teksta,
- b) ime (i prezime), građansko i (ili) hebrejsko,
- c) godina rođenja i smrti, ili koliko je godina živeo pokojnik,
- d) datum smrti ispisan po građanskom i (ili) jevrejskom kalendaru,
- e) epitaf koji može biti običan tekst u prozi ili u stihovima i akrostih; takođe to može biti citat iz Tore ili Psalama, ali i originalno delo nekog samozvanog pesnika.

Datum smrti je kod hebrejskih (jednojezičnih) tekstova dat samo po hebrejskom kalendaru ("malo računanje"), ispisan slovima koja imaju brojanu vrednost, a kod dvojezičnih postoji datum i po građanskom kalendaru. Slično rešenje je i kod imena pokojnika: u hebrejskom tekstu navodi se njegovo hebrejsko ime, a kod dvojezičnih natpisa je i građansko. Što se tiče žena, pored devojačkog prezimena ispisan je i muževljevo.

Akrostihovi sastavljeni od rečenica iz Psalama, verovatno imaju veze i sa verovanjem da se ispaštanje za grehove pokojnika može ublažiti čitanjem onoliko psalama od koliko se slova sastoji njegovo hebrejsko ime. Otud psalmi moraju biti izabrani tako da njihova početna slova daju pokojnikovo ime.

SAHRANA - POSEĆIVANJE I ODRŽAVANJE GROBLJA

1. Sahranjivanje mrtvih

Samom činu sahranjivanja prethodi pripremanje tela za sahranu. Ono se vrši u obrednoj zgradi na groblju, ili kod kuće ako nema mrtvačnice. Čišćenje, tj. pranje leša ("taharo") nije samo higijenska radnja nego komplikovan obred. Zatim sledi oblačenje u jednostavnu odeću od lanenog platna ("tahrihin"). Na muškarca navuku i "kitli", platnenu košulju koja

ATILA PEJIN

se oblači i za vreme praznika Jom kipur i prilikom svadbe da bi se i time podsetilo na prolaznost života, ali i na porušeni Jerusalemski hram. Zatim se telo stavi u kovčeg, običan sanduk ("oron") od neotesanih i bez ekseera sastavljenih dasaka.²⁷

Detalji sa groblja

Grobovi su obično orijentisani tako da su pokojnici okrenuti licem prema istoku.

Spaljivanje (kremiranje) se protivi verskim propisima i stoga je kod ortodoksa izričito zabranjeno. Ekshumacija i sahranjivanje na drugom mestu, ali opet više kod ortodoksa.²⁸

U razdoblju između dva rata, i u Senti se javlja običaj da se u novinama oglasi smrtni slučaj, dok se štampanje čitulja pojavilo nešto ranije. Za vreme žalosti su neki koristili posebne, za tu priliku štampane vizit-karte.²⁹

27 Pošto je autor navedene termine i njihovo objašnjenje uzeo iz knjige Zsidó lexikon koristio je aškenaški način izgovora kakav se koristi i u navedenoj knjizi. Za dalje opisivanje nekih običaja vid. kazivanje Adele Slavnić.

28 List Sentai Friss Ujság od 11. decembra 1929. obaveštava da je izvršena ekshumacija tela Mora Rufa, trgovca bonbonama, i da je preneto na subotičko groblje po želji njegovog sina.

29 Razni brojevi Sentai Friss Ujság; takve čitulje i vizit-karte se čuvaju i u Gradskom muzeju u Senti.

Detalji sa groblja

Posle sahranjivanja mrtvih je sedmodnevna, zatim tridesetodnevna žalost ("šivo", "š'lo-šim"). Negde je običaj da se odmah posle toga podigne nadgrobni spomenik ("macevo"), ali češće posle godišnjice smrti ("jarcajt").

2. Posećivanje groblja

Kod Jevreja ne postoji tako raširen kult mrtvih kao na primer kod hrišćana, te prema tome nema ni dana mrtvih. Grobovi pokojnika su posećivani obično na godišnjicu smrti i za vreme praznika sa postovima i obeležjem pokajanja (Jom kipur).

Pošto su godišnjice obeležavane po jevrejskom kalendaru, štampane su tzv. jarcajt-tablice na kojima su upisani datumi preračunati po građanskom kalendaru.

Ponašanje na groblju je određeno običajima i verskim propisima. Na groblju je zabranjen svaki akt profanog karaktera: uzimanje jela i pića, pušenje, a takođe je zabranjeno čitati Toru i nositi tefilin. Zabranjeno je u privatne svrhe koristiti biljke koje rastu na groblju, tj. odnositi njihov plod ili cvet...

ATILA PEJIN

Detalji sa groblja

Detalji sa groblja

JEVREJSKO GROBLJE U SENTI

Kult cveća na groblju je običaj novijeg datuma i kod hrišćana. Na ovom Jevrejskom groblju beležimo tek tragove - slabašan pokušaj da se to i ovde odomaći, ali bez uspeha (kamene vaze kod nekih spomenika).

Detalji sa groblja

Humke se ne održavaju; ako nisu pokrivene pločom od kamena ili betona, one nestaju. Održava se samo spomenik, popravlja se ukoliko je oštećen, a nečitka slova se ispisuju crnom bojom.

Prilikom posećivanja groba ostavljaju se kamenčići umesto cveća, a pale se i sveća. Kod ulaza na groblje pripremljena je voda za pranje ruku pri izlasku sa groblja.

3. Hevra kadiša

Prilikom razmatranja ove teme ne može se nikako zaobići karakteristično pogrebno društvo senčanskih Jevreja: Hevra kadiša.

Još u vreme Jerusalimskog hrama postojale su razne kategorije dobročinstava. Po tradiciji, najveće i najvrednije od njih je svakako staranje o mrtvima, odnosno sahranjivanje mrtvih i tešenje ožalošćenih. Naime, mrtvi ne mogu ničim da uzvrate taj gest. Stoga je Hevra

ATILA PEJIN

kadiša vremenom postala najmasovnije dobrotvorno udruženje. Ona se u nekim bitnim crtama razlikovala od sličnih društava koja su postojala i kod hrišćana jer nije bila samo obično pogrebno društvo nego se brinula i o bolesnicima. S druge strane je potpuno preuzela brigu o mrtvima, o pogrebnim obredima, o groblju i grobovima, pa tako skinula težak teret sa ožalošćenih u prvim danima žalosti.

Hevra kadiša je osnovana i u manjim opštinama, pa je često preuzimala i funkciju drugih dobrotvornih udruženja (npr. Bikur holim). Pošto je njeno razgranato delovanje bilo veoma važno za jevrejsku zajednicu, u članstvo su primani svi koji su postali punoletni.

Hevra kadiša u većini slučajeva deluje odvojeno od crkvene opštine, tj. ima sopstvenu upravu i samostalne prihode. Radi po važećem statutu koji određuje prava i dužnosti članova. Rukovodstvo u Senti je birano svake četvrte godine, obično u januaru. Članovi uprave su bili predsednik, sekretar, blagajnik i dva hevra-gabaja; biran je i nadzorni odbor.

Detalji sa groblja

Novi član je priman odlukom skupštine na osnovu podnesene molbe i plaćanja prijemne takse, posle čega je plaćana redovna članarina.

Hevra kadiša je po običaju osnivana istovremeno sa opštinom. Po jednom podatku, u Senti je već 1797. postojalo posebno mesto za okupljanje Jevreja, tačnije za duhovne potrebe oko dvadesetak tolerisanih porodica. Prvi siguran trag ipak potiče tek iz 1856. godine: natpis

sa jednog "tasa". Na žalost, od zapisnika i blagajničkih knjiga sačuvani su jedino fragmenti i to za razdoblje 1858-1884. godine.³⁰ O njenom kasnijem delovanju saznaje se uglavnom iz vesti lokalnih novina, a pri rekonstrukciji rada pomažu i sačuvani zapisnici i blagajničke knjige Hevra kadiše u Kanjiži.³¹ Tako se saznaje da su osim prihoda od organizovanja priredaba u dobrotvorne svrhe bili stalni sledeći prihodi: fondovi, blagajnički ulog, prijemne takse, članarina, prihodi od kamata, fond za groblje, prilozi iz kase, posebni dobrovoljni prilozi, takse za grobna mesta, takse za podizanje spomenika, uplate za večni "hazkorah", "mazkir" takse, uplate za "El mole rahamim", fond za večne svetiljke i slično, dok su glavni izdaci bili pogrebni troškovi, sahranjivanje siromašnih, razni honorari (rabinu, kantoru, dečjem horu, za negovanje bolesnika u vidu obeštećenja itd.), redovna i vanredna pomoć siromašnima, pa i strancima u proputovanju (kao i sahranjivanje stranaca), udavanje devojaka, plaćanje lekarskih honorara i apotekarskih računa, podela besplatnih "havdole" sveća i druge vrste pomoći koje su vezane za život jevrejske zajednice (izgradnja škole, bogomolje).³²

Vođenje knjiga sahranjenih (knjiga groblja) bilo je obično povereno sekretaru Hevra kadiše. Knjiga groblja u Kanjiži sastoji se iz dva dela:

1. osnovni podaci o dotičnom grobu (redni broj, ime i prezime umrlog, red na groblju, redni broj groba, beleške),
2. rubrike po rednom broju grobnog reda (redni broj groba, ime i prezime umrlog, datum smrti, godina, mesec, dan, datum sahrane, godina, mesec, dan i beleške).

Knjiga je vođena neujednačeno, ponekad na hebrejskom, a ponekad na mađarskom.

MEMOARSKI PRILOG

O NEKIM POGREBNIM OBIČAJIMA I OBREDIMA

ADELA SLAVNIĆ (Adel), rođ. BRAJTNER (Breitner), rođena 1925. u Senti:

"Kada mi je baka umrla, to je bio prvi smrtni slučaj u našoj porodici; što je bila novina za mene i o čemu ništa nisam znala. Ona je operisana u Subotici; operacija nije uspeła i ona je umrla. Dan posle operacije doneli su je kući i postavili na odar - u stvari to se i ne kaže tako, ali ne znam kako se to kaže kod nas. Znam da je na pod dnevne sobe položena

30 Pejin, 1992, 30.

31 IAS, F:607, Jevrejska crkvena opština Stara Kanjiža.

32 Mada je Hevra kadiša već po svojoj funkciji nosilac konzervativnih ideja, u Senti beležimo kršenje jednog pravila pri sahranjivanju. U listu Zenta és Vidéke od 1. februara 1891. čitamo o nameri Hevra da kupi mrtvačka kola, a zna se da tradicija nalaže da se telo pokojnika nosi na ramenima sve do groblja. S tim u vezi je zabeležen jedan incident iz 1928, kad su se ortodoksi sukobili (čak se i potukli) sa neolozima oko toga na koji način da se nosi pokojnik Neu Herman: kolima ili na ramenu (Sentai Friss Ujság, 25. januar 1928).

slama, a na tu slamu su položili moju baku. Ona je zatim pokrivena belim čaršavom i oko glave su joj postavljena dva svećnjaka u kojima su gorele sveće. Kod Jevreja - kod tako pobožnih Jevreja treba što brže sahraniti mrtve, jer veruju da pokojnik sve vidi, čuje i zna, samo ne može da govori. Mislim da je maksimalno dozvoljeno vreme do sahrane 24 časa, ali ako mogu, i manje. I tada se telo ne oblači kao kod vas [hrišćana]; nisam sigurna da li ga možda uviju u čaršav ili nešto slično, ali na njegove noge navuku čarape, koje su šivene rukom a ne mašinom... I kovčeg prave od drveta, od dasaka i bez eksera, jer veruju da prilikom dolaska Mesije mrtvi će razneti kovčeg... i oni se naravno vaskrsnu... A komadi crepa su stavljeni na glavu, kako prilikom otvaranja kovčega zemlja ne bi pala na glavu. I on [pokojnik] će izaći i moći će da vidi. I mislim, kada Jevreji sahrane mrtve, ne sačekaju da se oni pokriju zemljom, jer za to ima ljudi, već odlaze kući i drže "šivo" ("šüvetölnék")... I ne odlaze dok tri puta ne umiju ruke... I odlazeći sa groblja više se ne okreću. I do tada je kod kuće sve pripremljeno... Tamo roditelji, braća i sestre sede osam dana na slamarici. I prvi sused, ako nema rodbine, prvi sused je dužan da pomaže, skuva jaja i proseje pepeo da bi on bio čist, u jedan tanjir - možda je bilo i nečeg drugog, ali se toga ne sećam. Onda svakoj osobi unesu na tanjiru jaja i pepeo i onda jaja umoče u pepeo i tako ih jedu... Ali oni ništa ne smeju da rade. Ako nema rođaka koji bi pripremili doručak, ručak ili večeru, onda je prvi sused, ako je Jevrej, dužan da to učini... I [ožalošćeni] ne sedaju na stolice, već na one slamarice... Inače žalost traje 11 meseci.

Pa sad, ako je umrla majka ili svejedno, i ako je umro otac, ako su umrli roditelji, onda svaki sin ulazi u mrtvačnicu gde je mrtvac i tamo stoji jedan čovek kome je to posao, jer je za to plaćen... Onda [on] svakom muškarcu poseče prsluk, sad ne znam, da li žiletom ili nožem i to [oni] moraju tako nositi 11 meseci. Ali i žene ulaze pojedinačno, jer i time se oprašta od pokojnika... I ženama poseku bluze, a pošto to nije prsluk koji se nosi preko košulje, one ih oblače samo kada izlaze negde... I kada prođu tih 11 meseci, onda podižu nadgrobni spomenik. I ima tako pobožnih Jevreja koji više nikad neće doći na groblje. Ima onih koji dolaze, ali samo jednom, na godišnjicu [smrti] pokojnika... I onda se saginju i ako je grumen zemlje, onda tri grumena, ako je kamen, onda tri kamenčića stavljaju na nadgrobni kamen i pale žižak... I onda 11 meseci u kući gde je umro najbliži rođak, svako ogledalo je pokriveno, radio takođe (tada još nije bilo televizora) i 11 meseci ni muzika se ne sluša ni u ogledalo se ne gleda... Pretpostavljam da je to ozbiljna stvar, velika bol kada neko izgubi nekoga u porodici... I zbog toga da se ne gleda u ogledalo, jer je to možda užitak da to neko učini... Kod ortodoksa na nadgrobnom spomeniku pišu samo hebrejski... Kod neologa, naravno, bilo je toga [dela teksta] koji je morao biti na hebrejskom i moglo je biti na mađarskom, ako je neko hteo... Tamo gde stoje dve ruke, to su Koeni. Njima je pripadao i moj deda, ali samo jedan. Onaj koji je tamo sahranjen bio je otac moje majke. I kada takvom Koenu dođe rodbina... taj koji dođe ne uđe na groblje... jer ovi su sahranjeni tako što su im glave sa strane zida; tamo je i nadgrobni spomenik... I onda [njegov rođak] dobije jednu hoklicu od prvog suseda, stavi je pored zida, staje na nju i odande vidi [pokojnika]. I tamo se moli isto, kako bi i na groblju...

(Snimljeno 12. novembra 1991. godine)

LITERATURA

- BALASSA IVÁN, A magyar falvak temetői, Budapest 1989.
- BELJANSKI MILENKO, "Somborski Jevreji (1735-1970)", Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 4, Beograd 1979, str. 1-54.
- BEREZNAI ZSUZSANNA, Zsidó szokások és hiedelmek, A hagyomány kötelékében, Budapest 1990, str. 97-104.
- CSUKA ZOLTÁN (ur.), A visszatért Délvidék, Budapest 1941.
- EFRON ZUSIA, "Jevrejski nadgrobní spomenici u Dubrovniku", Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 1, Beograd 1971, str. 337-338.
- EFRON ZUSIA-KEČKEMET DUŠKO, Židovsko groblje u Splitu, 1973.
- FANTA-MEDRICZKY-KIRÁLY (ur.), Országos ipari címtár. 1941/42. évi kiegészítő (II) kötet, Budapest 1942.
- FOLTINY ISTVÁN-KÖREK JÓZSEF, A csecstói középkori templom és temetők, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944-1945, Szeged 1946, str. 147-177.
- GAZDA ANIKÓ, A zsidó közösségi épületek megőrzésének lehetőségei, Múlt és Jövő 1992/1, Budapest, str. 85-86.
- GYETVAI PÉTER, A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I-III, Kalocsa 1992.
- HALLJAD IZRAEL, A zsidó vallás alapjai, Budapest 1988.
- JEVREJSKI ALMANAH I, Vršac 1925-26.
- JÓLESZ KÁROLY (sast.), Zsidó hitéleti kislexikon, Budapest 1987.
- KORSÓS TIBOR, Temető (Történet-dogmatikai-jogi tanulmány), Híd, Subotica, 1935/11, str. 8-12, 1936/1, str. 13-17, 1936/2, str. 9-13, 1936/3, str. 5-10.
- KUNT ERNŐ, Temetők népművészete, Budapest 1983.
- NEDOMAČKI VIDOSAVA, "Jevrejski nadgrobní kamen u Beogradu iz 1641", Jevrejski almanah 1961-1962, Beograd, str. 24-26.
- NEDOMAČKI VIDOSAVA, "Nadgrobní spomenici", Katalog izložbe "Židovi na tlu Jugoslavije", Zagreb 1988, str. 33-35.
- NEDOMAČKI VIDOSAVA, "Žalobni obredi i običaji", Katalog izložbe "Židovi na tlu Jugoslavije", Zagreb 1988, str. 108-109.
- PAVLOVIĆ LEONTIJE, "Prilog izučavanju istorije smederevskih Jevreja", Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 4, Beograd 1979, str. 65-85.
- PEJIN ATILA, A zentai zsidóság rövid története, Honismereti Közlemények, 1992, str. 23-35.
- PEJIN ATILA, "Jevrejska konfesionalna udruženja u Senti do 1941. godine", Rad vojvođanskih muzeja, 35, Novi Sad 1993, str. 141-146.
- RAJNER MIRJAM, "Jevrejska groblja u Beogradu", Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 6, Beograd 1992, str. 201-215.
- ŠOSBERGER PAVLE, Novosadski Jevreji, Novi Sad 1989.
- SZOMSZÉD ANDRÁS (sast.), Jobbágyvilág Nógrádban. Tájékoztató a levéltárban őrzött XVII-XIX, századi feudális kori összeírásokról, Adatok és források a Nógrád Megyei Levéltárból 12, Salgótarján 1989.
- UJVÁRI PÉTER (ur.), Zsidó lexikon, Budapest 1929 (reprint 1987).
- VAJCENFELD MIRKO, "Jevrejsko groblje u Subotici", Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 5, 1987, str. 209-211.
- VIG LAJOŠ, "Podaci za istoriju senčanskih Jevreja", Senta, Zbornik za istoriju grada (ur. M. Knežević), Senta 1935, str. 87-89.
- WIRTH PÉTER (ur.), Itt van elrejtve. Tokaj-hegyaljai zsidó temetők (pogovor Scheiber Sándor), Budapest 1985.

ATILA PEJIN

Atila Pejin

S u m m a r y

JEWISH CEMETERY IN SENTA

In this short description of the Jewish cemetery in Senta author also pronounces all his uncertainties concerning the research and the protection of these in many ways unique monuments of culture. Relying on the work of his predecessors and adding his own contribution, author points out some difficulties that await everyone who wants to contribute to the research and scientific classification of the Jewish cemeteries and monuments *in situ*.